

відкриття її прав і тайн. До цього зміряє, на цім зосереджені її стремління, людина, що відчула радість життя в борбі — вічному змаганні, видиранні природі й душі її тайн та брехливих симптомів — посуванні справи опанування життя людиною вперед. Інакше поступає людина, що не чує радості життя в довершуванні активним, а пасивним, людина, що почувалася немічна, знесилена в боротьбі з життям. — безсильна супроти його тяжкості. Людина ця не буде активною, — не буде старатися заспокоїти вимог своєї індивідуальності, щоби мати вдоволення й радість життя, а звернеться краще до тих вимог, до „похотей“, щоби їх здушити, занулювати, а ставши „без хотінь і стремлінь“ силою факту стане паном життя — визволиться зпід його тягару. Є така різниця між одною а другою, що перша приймає тягар життя нести, щоби його пізнати і скинути, а друга хоче сісти на нього, щоби на нім їхати. Перші це імперіялісти, другі нірваністи, що замикають очі, щоби не бачити тягару життя а з тим здається їм не будуть його відчувати. Перша дорога це проста, природна, — друга окружна в теорії і в розумінні, мусить іти через раціоналізацію. Вибір одної з тих доріг залежить вповні від обставин та конструкції психіки людини. Фактом є одначе, що людина, хоч у теорії й вибере другу дорогу, на ділі завертає з неї, коли побачить можливість повернення. І так „миролюбивий“ Ганді, хоч казує вбивати не то людину а й звірину, сам накликав індусів до вступання в ряди англійського війська в часі світової війни, коли Англія обіцяла автономію Індії. По заведених надіях знову вибрав другу дорогу: пасивізм — „замикання очей“.

(Кінець буде)

Дм. Донцов

Санчо-Панца в нашій дійсності*)

Тема Дон-Кіхота завжди була модна, тема Санча-Панци — менше. А вона варта уваги, особливо нашої.

Дуже скоро захоплюємося ми всім. В 1917 р. мріяли ми про завойовання Московщини, що над всіма »трьома Русями« Київ пануватиме. Тепер впадаємо в розпуку. Ляментує не один земляк: »який капітал життєвої енергії можемо мати ми, яких батьки живилися пісною бульбою й капустою... Ми нездатні до тривалої напруги фізичного й духового організму. Хочби сини наші й вро-

*) Зміненій і доповненій реферат, відчитаний у Львові, Стрию, Варшаві, Парижі і Шалеті.

дилися з задатками на геніяльну людину, то що з того? Немає для них ні кольоній, ні капіталів, немає виходу на світ Божий». А найгірше, «це стан трівкий і при данім укладі європейської мапи — незрушимий... Вислід війни припечатав наш засуд на нидіния в павперизмі».

Так, ніби ті нещастя навмисне нам виряджена кривда! Так нібито оті кольонії й капітали звалилися напр. англійцям, як дар ласкавої феї на голову. Не як плід їх вікових зусиль.

У нас думали, власне, що всі наші нещастя, це або з причин зовнішніх, або кепського внутрішнього устрою, форми правління, тощо. Тимчасом — правдивою причиною упадків народів і держав від Плотарха до наших днів, було й є: розклад правлячої еліти. Не тому впала пануюча в царській Росії верства, що прийшла війна й революція: її знищили війна й революція, бо та верства перестала бути пануючою й правлячою. Не форма правління завинила: цар впав, а царат лишився. Монархія впала, бо виродилася група, на яку вона спиралася — «всеросійское дворянство». Поки дворянство видавало з себе отих «верховників», Зубових, Орлових, Потьомкіних і Палених; поки вони в моцній петлі тримали і Пугачових і самих «помазаників Божих», не вагаючись ту петлю на їх шні затягнути, коли «помазаники» родилися видами, як третій Петро або перший Павло; поки імперію будували Суворови, поки неспожите здоровля тріскало з тої молодой ще провідной верстви, — доти ні війни, ні революції для неї не були страшні. Щойно як проти зовнішнього ворога виступили адмірал Алексеев і Кирил Романов, а проти внутрішнього — «кающийся дворянин», а в Зимовім Палаці з'явився Распутін, доля верхівки й монархії була припечатана. Підрядну ролю грають форми правління: демократія, гетьманщина, совіти; важні не форми, а люди, які наповнюють їх змістом своєї душі. Важний не спосіб творення верхівки — з вибору, з покликання монархом, з самопризначення, не правне відношення між верхівкою і масою; лише моральна вартість самої верхівки.

Твердо стояла на ногах козацька держава, поки вели її хмельничани, Кричевські й Богуні, які навіть не гаразд тямилі, якому режимові служили: республіканському чи монархічному, але служили, безоглядні для інших, суворі для себе; для яких не щастя було метою, а змагання — щастям. А потім прийшла велика руїна і помазепинське «благоденствие», коли верхівка наша не так журилася «отчизною своєю, Україною Малоросійською», як маєтностями і соболями. Доба, якої репрезентативною постатю є автор Діаріуша з XVIII. в., генеральний підскарбій Маркович. Є в його щоденнику дещо про походи, але більше про погоду (як в щоденнику останнього Романова), про хвороби й про бесіди при столі ясновельможного. При чім описи тих гучних бесід кінчилися незмінною ремаркою: «попіяхом».

Це «попіяхом» стояло, видко, в осередку життя цього достойника, одного з «прадідів великих — правнуків поганих»...

Та традиція, назв'їм її ширше — традицією насолоди й в'їдного життя, ніколи не стояла в осередку дум і стремльїнь хмельничан, а нав'їть мазепинцїв. У поколїння Марковичїв, що прийшло по Полтаві, вже стає. А вже напевно стоїть та традиція вигоди в центрі життя того «малоросїйського дворянства», в яке — зложивши предкївськї шаблї до музеїв — обернулася аристократїя козацька вкїнці XVIII вїку і потїм.

Були це часи повного благоденствїя, перекреслення минулого, коли то цїла верхівка наша засїла в тїні садкїв до багато вкритого стола багатого краю, де

*лакомини рїжні їм,
буханчики пшеничнї бїлї,
кислицї, ягоди, коржї...
І кубками пили сливянку,
горїлку просту і калганку...*

— коли замїсть Сїркїв і їнших рїдних блукаючих лицарїв, в палацах нашої елїти виховувалися «брюханчики» й «бочьоночки», коли «одною турботою, одною журбою, одною думкою» — панїв Халявських була думка й журба «про їжу: коли їсти, що їсти, як їсти, скїльки їсти. Все — їсти, їсти і їсти! І жили для того, щоби їсти»¹).

Прославленї Котляревським і Квіткою часи, коли склалося прислїзя про «безмозглого хохла», очманїлого вїд свого слїпучого сонця і хмїльних спотикачїв. Часи, коли стриноженї нащадки зухвалої шляхти нашої кресової виладовували свою загальмовану енергїю в розгулї; коли найкультурнїшї з них задовольняли свої найвищї стремлїння, будуючи в своїх маєтках для Грицїв і Явдох — «готицькї вежї», храми Дїяни, влаштували «свята Церери» з жертвами в прадївськїх Диканьках. Хтож був неприєдно сепаратистично настроєний, не визнаючи московського наїздника — той здвигав на границях своїх володїнь таблицю з написом: «границя паньства тих і тих, а паньства росїйського»... Як про це все весело оповїдає в своїх споминах гр. Михайло Тишкевич²).

Щоби змїряти цїлу прїрву, що дїлить вїд себе поколїння XVII і початку XVIII-го вїку вїд поколїння Марковичїв чи Квітчиних Халявських або вїд поколїння гоголївських миргородчан, — вистарчить пригадати, що першї сперечалися на смерть з сусїдами за Люблин і Холм, а другї — як славної пам'ятї Перерепенко з Довгочхуном — за гусака, а потїм за Єр і Єрь, і — щоби згадати ближчї часи — за апостроф...

Поволї, кропля за кроплею, вивїтрювало з голїв нашої елїти старе велике і просякало в них дрїбне нове, щоби остаточно

¹) «Пан Халявськїй» — Квітки Основяненка.

²) ЛНВ, 1928 і 1929 рр.

змінити цілу психіку нашої провідної верстви. Домінуючий тип тої верстви зигзагував в сторону типа Санча Панци, переставши бути тим блукаючим лицарем, яким його знає історія.

І не треба думати, що нова, демократична еліта, яка повстала по абдикації старої, козацько-шляхецької, — була вільна від бакцилі, якою була заражена давня. Винниченко дає автентичне й цінне свідцтво ідеології тої нової еліти, яка прийняла марксизм або стала його «попутчиком»: «Ми — каже у «Відродженні нації» — вихолостили марксизм... З усього революційного, жагучого, повного протесту, гніву й великої волі вчення, засвоїли ми тільки одну половину: об'єктивний хід подій..., те, що може нам дати незалежно від нашої волі, від наших прагнень, механічний розвиток соціальних відносин». Давне наставлення дістало лиш новий шильд. Панца став з несвідомого — свідомим. Своїм вигідницьким забаганкам — дав ідеологічне підложжа. Давніше він не рухався — бо лиш було. Тепер — тому, що за нього мали працювати «поступ» і «еволюція» — механічно. Давніше він хотів наїстися, бо був ласун. Тепер — його ласунство піднесено до значіння ідеалу, соціалістичної утопії. Давніше — він не зносив «протесту» й «гніву», бо був зафлегматичний і не любив нічого, що нарушує душевну гармонію. Тепер — фанатизм і пристрасти нап'ятовано як щось аморальне й антикультурне в «наш поступовий вік». До душевного багажу нової демократичної нашої верхівки, яка виступила в половині XIX віку, перейшло багато з старого реквізиту помазепинського козацького Панци.

Я не є сторонник Дон Кіхота без застережень. Але не розумію ні тих критиків, які (в переносім значінні слова) допчуть його ногами, ані тих свиней, які (в буквальнім значінні) топтали його ногами, коли дон Альонзо лежав на землі по битві з лицарем Світлого Місяця. Дон-Кіхот не завжди має рацію, але це не значить, що її завжди має Санчо-Панца. Чи не є Дон-Кіхотами ті японці, які, взяті до неволі, роблять собі гаракірі? Чи не писав Меріме: «ми жалуємо, але й подивляємо Дон-Кіхота... Горе тому, хто не мав в собі кількох ідей Дон-Кіхота, хто не наражував себе ані на удари кия, ані на глум, щоби направити чиясь кривду»³). Унамуно пише його пристрасну апольогію⁴). Честертон говорить про «Поворіт Дон-Кіхота», про потребу «людини, яка знову вірила би в боротьбу з велитнями», бо світ знову наповнився тими чарівниками, з якими змагався блукаючий лицар, бо хоробою віку є не донкіхотство, а гамлетизм⁵).

³) Prosper Merimé, *La vie et l'oeuvre de Servantes* (Revue de Deux Mondes, 1877, 15. XII.)

⁴) Miguel de Unamuno, *Das Leben Don Quijotes und Sanschos*.

⁵) Честертон, *Поворіт Дон-Кіхота*; И. С. Тургенев, *Гамлет і Дон Кіхот*.

Є вони скрізь оті чарівники, оті нові велитні з байки, світ став повний ними. Ось що пише про націонал-соціалізм його ворог француз Пилип Барес (син Моріса): «з націонал-соціалізмом перемогли люди найрізноманітніших типів і вдачі, але всіх їх лучила спільна риса: брутальна сила характеру». Ось як він бачить Герінга: «мягка сорочка, скіряний пояс, низький ковнір, відзнака ордеру *Pour le mérite* — підкреслювали лише — загальне вражіння від тої людини — вражіння шляхетної й сильної bestii... З загадковою усмішкою стояв він (перед райхстагом — Д. Д.), дихаючи життям, прекрасним, здоровим життям, шаленим і твердим, але вартим того, щоби його прожити... Чулося, що атмосфера подобалася йому, що він нічого так не ненавидить, як плоскості й буденности»⁶⁾.

А так пише про другого, капітана Рема *Plustrowany Kurjer Codzienny* (19. XII. 1933): «твердий стук, як удар міцно підкутого вояцького закаблука, дзвенить вже в самім тім імені — Рем. Інстинктовий знавець людської душі відчуває в тім обличчі відвагу расового бульдога, що любить міцно хопати зубами, а дуже не любить випускати з зубів раз вхопленого». Не йде мені про рекляму гітлеризмові, подібні нові типи людей здибуємо й деінде, і напр. те, що пише краківський *Kurier* про німецького міністра, пише з подивом *Франкфуртер Цайтунг* про одного видатного словянського міністра, про його «сталеву постать», про «уста немов з каменя різьблені»; про «звмний, мов у вовка блиск білих зубів» (з *Gazeti Warszawskiej*, 3. 1.).

Мені йде про характеристику нової людини, яка, — як бачимо, — випадає однаково і у француза Бареса, і в поляка з *Курера* і в німця з *Франкфуртер Цайтунг*. Зрештою, не є це люди лише новітніх часів, висланці пекла, як їх намагаються представити останні могікани демократії. Це тип, що стрічається у всі великі епохи. Мали його Гези, що ставили чоло могутньому Пилипові еспанському. От як описує Декостер одного з них, повстанського адмірала де-ля-Марте: «подивися на нього добре, сину, сказав Уленшпігель, — цей тебе не помилує, якщо без дозволу захочеш податися з корабля. Чуєш? Наче грім гремить його голос. Дивись, який він здоровезний! Зверни увагу на його довгі руки, мов яструбові пазурі. Поглянь на його очі, круглі, холодні, вірлячі очі! Подивись на його довгу, остру бороду, а він не буде її голити доти, доки не зробить всього, щоб помститися за страчених однодумців. Він страшний і немилосердний. Він без довгих балачок повісить і тебе, коли ти вічно верещатимеш: «Жінко моя, ах моя жінко!»

Барес і інші наші сучасники, і Декостер, малюють різні типи різних епох, а уживають — дослівно тих самих символів: а прирівнюють своїх героїв до хижих птахів, до бульдогів. Натура спортсмена, жадного тріумфу. Їх відчуження, каже Шпенг-

⁶⁾ Ph. Barrés, *Sous la visage hitlerienne*.

лер, це «відчування тріумфу хижака, що тримає в пазурах конаючу здобич, почуття Колюмба, коли на овиді нарешті показався беріг, почуття Мольтке під Седаном, коли одного пополудня з Френуаського кургану споглядав, як під Ілі замикався перстеня його артилерії...⁷⁾

До цього типу належить (або належав) і тип большевика. Напр. як нам його малює один давній знайомий Троцького. В дитинстві, коли бавився з дітьми, — завжди жадав для себе першої ролі: «він мав бути капітаном корабля, атаманом розбійників, кучером омнібуса, машиністом на льокомотиві»⁸⁾. Подібний тип большевика малює й Флягерти, який «бачив його очі, очі фанатика. Можна було спостерегти, що вони з природи були ніжні, але зосередження на одній, повній сили й великого напняття ідеї надавало їм вигляд якоїсь дикости»⁹⁾.

От із тими очима, з тим новим, далеким нашій демократії, світом напруженої волі й фанатичної безоглядности, — й спіткалася наша еліта, патріотична може, чесна особисто, шляхотна і пр., але заїжна, щоби прийняти фанатизм, задобра, щоби захопитися почуттям тріумфу, розвезена, розмріяна, нерішуча й боязка. І ті неморгаючі очі фанатиків змусили спуститися додолу ніжним розмріяним очам загнuzданих степовиків. Так пес спускає очі, підібгавши хвіст перед холодним, здецидованим на все поглядом пана. Так винниченкові «Інараки»-травоїди спустили очі перед «незалежною поставою» і «холодною недбалістю в погляді» своїх противників «труподів»¹⁰⁾. Це не був конфлікт двох доктрин, це був конфлікт двох типів людей.

Шпенглер зве одного хижакком, другого — травоїдом. Друге життя — в своїй істоті — оборонне, перше — нападницьке, тверде, жорстоке. Серця і яструб.¹¹⁾ Дві концепції життя.

На що я говорю про це? На те, що всюди, де здibuємо якусь організуючу верству чи касту, які збивають в одно — нарід, клясу, кольонію, імперію, — завжди та верства складається з типу, який Шпенглер назвав хижакцьким, ніколи з другого. Він, цей перший тип, диктує мільонам свої скрижалі мудрости, він встановлює, що є правдиве, що фальшиве, справдливие й несправдливие, гарне й бридке, добре й зле, — від форми правління до форми краватки. Цей тип накладає свою печать на ціле збірне життя травоїдної маси: кодекс Наполеона, кодекс джентельмена, заповіді Мойсея. Ідучи з їх печатю в мандрівку століть, тих людей лише слухають маси, оті всі Шельменки-деньщики, Яреми-«хамові сини», хуторяни різних мастей, Халявські й Марковці, «вихолощені марксистки» Винниченка, — Санчі-Панци.

⁷⁾ O. Spengler, Mensch u. Technik.

⁸⁾ Victor Hoc, Trotsky, le mégalomane (Matin, 6. VI. 6. p.)

⁹⁾ L. O'Flaherty, I went to Russia.

¹⁰⁾ «Сосяшна Машина».

¹¹⁾ Шпенглер, op. cit.

Щоби окреслити вдачу Панци, треба коротко спинитися на вдачі його антипода, хижака, якого одним з варіантів є Дон-Кіхот. Перша прикмета цього антипода — це погорда для виходи й до всякого утилітаризму. Англієць Лоренс каже, що тих творців життя огортає — «жадоба самця — творити, створити собі власний свій світ; не створити світ для вас, моя любя, але творити, високо взнести будівлю — для себе самого, силою своєї віри й власних зусиль, створити щось чудесне. Не щось пожиточне, корисне, але власне чудесне. Навіть Панамський канал це прорито лиш на те, щоби пускати ним кораблі.... Чисте й безкорисне бажання людського серця створити щось чудесне поза власним Я, — ось перша спонука енергії тих людей»¹²⁾. Це — містика чину, чину, не як засобу ділання на других, лише як засобу власної екзальтації, щось як містика молитви або екстаза танцю, самоціль. Так, як у Лесі Українки:

Якаж була мета у товариства?

В нас не було мети.

*Була відвага, порив, може героїзм —
і з нас було доволі...*

Прикмета цього типу — брати життя як ненастанне змагання, бути вправним, сильним, життя як спорт. А в звязку з тим — культ ризику. «Жити небезпечно» — девіза Дон-Кіхота: побивати рекорди, наразуватися, випереджувати інших. Німець, в розмові з видатним большевиком звертав йому увагу на небезпечність політики большевизму, що кидає виклик цілій країні. «Ми завжди хотіли жити небезпечно» — була відповідь. Про це саме думав мабуть Пилип Орлик, коли казав: «легка річ негідна слави, чим більша небезпека, тим ясніша перемога». Вің теж був Дон-Кіхотом, бо заклинав всіх європейських дипломатів іти з ним битися з московським чарівником, в яким ті «тверезі люди» бачили лише нешкідливі вітряки, хоробливою фантазією маняка обернуті в злих чарівників...

Гасло — «справа передусім, людина — потім», дальша прикмета цього типу. В своїх спогадах пише Лойд-Джордж: коротко по битві під Нешателем, на військовій раді з'явився Кіченер і сідаючи, скрикнув притлумленим від зворушення голосом: «це жакхливе! це жакхливе!» — «Чи втрати були такі тяжкі?» — спитався я. — «Я думаю не про втрати, а про безліч вистрілених гранатів» — відповів маршал. — «Він щойно отримав точні цифри зужитої підчас битви муніції». Вірець цього типу людини та її відношення до проблеми — справа й людина.

Люди, так задивлені в справу, вміють не лиш жертвувати собою, але й (що тяжче) — приказувати. В ляпідарній формулі уняв це Ленін: «спочатку решіть, а потім голоснуть!» Ці риси своєї вдачі — демократам незбагнуті — одіичив він безперечно від всеросійського дворянства, з якого вийшов і яке збудувало

¹²⁾ D. H. Lawrence, *Fantaisie de l'inconscient*.

імперію на вірцях Золотої Орди. В одного мемуариста російського, Е. Марковича, знаходимо цікаві спостереження про те російсько-татарське дворянство. Вихований в дитинстві в поміщицкій «усадбі», попавши, в дорослім віці на Крим, пише він: «російське поміщицтво... без усякого сумніву запозичило від татарських мурзаків далеко більше, ніж ми думаємо... Його господарська розперезаність, його замилювання до коней і псів, характер його хатнього комфорту. Неткнута голосномовність голосів, первісно-могутні організми, переповнені густою й злою кровю, оті чорні гнівливі очі, що звикли тільки приказувати, оті шорсткі мов грива вуса й волосся, — все оте я вже бачив давно, в добу свого дитинства (в Росії — Д. Д.), і все це я із здивованням побачив по 25-ох літах, коли мені довелося пожити між татарськими мурзаками. Татарський мурзак — це вірець, з якого копіювався наш кріпацький поміщик»¹³).

Той самий інстинкт, приказувати, брати в посідання, хоч би й чуже, спостеріг і той ірляндський письменник серед «ленінців», серед теперішніх татарсько-російських мурзаків. Приклад, вже цитований в *Вістнику*, коли автор (О. Флягерти), пливучи совітським кораблем повз Норвегію, з обуренням спостерігав, «з якою пожадливістю приглядалися большевики норвезьким фабрикам і селам, так немов би хотіли сказати: все це належатиме колись нам, гвалтом чи обманом». Дух здобичника, що вміє приказувати й брати, дух примусу. Того примусу, якого ужиток може бути жадливий, але й спасенний, який є акушеркою поступу, передумовою руху, без якого нема життя, який є основою трощів і тараном революцій, творцем ладу і порядку, будівничим міст і царств, творцем нового і грабарем усього, що змиршавіло¹⁴).

І ось, віч-на-віч з тими типами — з Герінгами, з типами Декостера, з отими мурзаками і їх нащадками Ленініми, — поставила історія нащадків наших Халявських і Марковичів! Чи в цьому зіставленні не криється вже відповідь на питання: хто в цій трагічній зустрічі опинився вгорі, а хто надолі?

Коли типи хижаків може не завжди можна прирівняти до Дон-Кіхота, то той другий тип, — підозріло нагадує Санча-Панцу. Що є Санчо-Панца? Є це опецькуватий селюх, що трусить на вухаті віслоці за своїм паном, куди той прикаже; що дбає, щоб його пан і він, кінь панський і його осел, мали непорожній шлунок; що приймає в службі пана удари по спині й по пятах, не журиться високими справами, не критикує усталеного ладу, по якому пан завжди їхав напереді на коні, а джура — позаду на ослі, отримуючи директиви й ставляючи понад усе на світі спокій і добру страву.

¹³) Записки Е. Л. Марковича, Вестник Європи, 1872 р., кн. VII.

¹⁴) Ch. de Gaulle, Le fil de l'épée.

Не зважаючи на свій патріотизм, наша еліта останніх століт — хвора на страшну недугу. Коли заглянемо за параван, за гасла й прапори, в її підсвідоме, — побачимо, що на дні душі її — куняє Панца. Пішовши за Дон-Кіхотом, вплутався Санчо — як то кажуть — в паскудну історію. В подібну-ж втелепався і наш Панца як вибухла революція 1917 р. Він взяв у ній участь віддано й з посвятою, але без розуму. Бо його ідеал лишився незмінний. *Ідеалом цим була — ідилія, вигода*, раз під хуторянським, раз під революційним, раз під консервативним сосом. Сучасники Марковича і Халявського були несвідомі епікурейці. Але в «Енеїді», (що моглаби стати чудовою куховарською книгою), в якій навіть Зевес «кружляв сивуху і оселедцем заїдав», — епікуреїзм стає напівсвідомим. Вже зовсім свідомим (з ідеологічним обгрунтуванням) — стає він у д-ра К. Студинського і товарищів з їх захопленням совітським «ладом» і «обильним харчем» (для захоплених чужинців) благословенної Малоросії. І цей академик не жарт, не вибрик історії. Він — соціологічний факт. Скільки то оповідань, ще з часів передвоєнних, доводилося чути від галицьких подорожніх до Києва й на Крим, які вертаючи, з захопленням оповідали, що там їсться і як, і як те все дешево коштує, або як вони казали, пописуючись знанням наддніпрянської мови, — як те все там дешево «стоїть». І той самий соціологічний факт нераз виринає і в нашій пресі: чи то коли вона заздро згадує Петра Альтенберга, якого на премеру до театру «привозили та відвозили окремою каритою, а в ложі ставили перед ним вечерю і допорогі цигара» за його критику, чи то коли зітхає: «попробуйте у нас за таку критику дістати вечерю й цигару»^{14а}).

І навіть чужинці-зайди піддаються цій непереможній санчопанцівській «поезії» життя. Лявреат Нобля, Іван Бунін згадує Україну, і що йому лишається в пам'яті? — Лишається в пам'яті — кухня: «коли ми входили на наше подвіря — особливість пахощів нашої кухні огортала мене захопленням: скільки в ній було Малоросії... Це захоплення не покидало мене ціле життя... по всіх країнах... Кожний наш обід був для мене святом»¹⁵).

Захльороформований тією «поезією» благословенного санчопанцівського півдня є і українець, і москаль і та порода гермафродитів на Україні, що прозвана москвофілами. Один з них, галицький пів-українець — пів-москвофіл боліє, чому то отой ідеал безжурно-вигідного життя покинули його теперішні земляки, чому покинули традиції, «самі не знаючи чого хочуть». І як ідеал — протиставляє їм жидів, які всі «бажають від 2000 літ того самого: теплу жінку, дозен дітей і купу грошей»^{15а}). Точнісінько такий ідеал і еспанського Панци, який мав «серце

^{14а}) Назустріч, ч. 9.

¹⁵) Ів. Бунін, В Малоросії.

^{15а}) Андрей Камінський — Загадка України й Галичини, Львів 1927.

з поцукрованого тіста, любив м'яко спати, солодко пити й їсти». В цій характеристиці, даній йому, його паном — стоїть, що Санчо щей «обожав музику», але й це є в повній гармонії з музичальністю наших Манілових, які так люблять, щоби їм «топленим маслом» (Квітка) розливалися по серцю поезія і спів.

Оте «маслице» знайдете і в наших політичних і соціальних утопіях. В них просвічує той самий ідеал. Хочби в «Соняшній Машині» з її соціалістичним раєм. Удосконалена людина — без зусиль і борні — *і без праці* — (останнє цікаве для оборонців «трудящого люду»!) ковтає соняшні пігулки, як гоголівський Пацюк галушки, що самі перш у сметану стрибають, а потім в роззявлену пащечку летять. Ідеал його соціальної утопії — як і личить Панці — кулінарного характеру. Бо соняшна машина, яка має спасти терплячу людскість від варварства існуючого ладу, — це «такий апарат, який усуває зайвих посередників між людиною і сонцем у її годуванні» (в цім суть!). Щоби підкреслити, що соціалістичний український ідеал є дійсно ідеал шпенглерівських траводів, нам кажуть, що соняшна машина «дає людям змогу годуватися самою травою, сіном і соломою». Півсвідомо переносить наш соціалістично-панцівський утопіст свій ідеал і в режим, який поборює і який малює не таким, яким він є, а яким бувби, колиб його на свій смак створив наш утопіст: всевладний капітал представлений в «Соняшній Машині» — «на золотім троні, по нігті у брилянтах, до підборіддя в шовках й оксамитах», (так менше більше кожна куховарка уявляє собі маркізу)... А коли знаходите в тій самій утопії мрії про те, як то в панцівськім раю «чудесно булоб *лежати*... десь у височезних горах і дивитися на небо», на «кучеряві хмаринки», про «затишну хатинку» в степу під вербою, то мимоволі згадується ідеал еспанського Панци — його остров Баратарія, на яким мріє стати сувереном, щоби — «тепло їсти, свіжо пити і лежати на перині, загорнувши тіло в голяндський драп» або «куняти в тіні великого дуба». Зміст утопії від того не міняється, що одну з насміхом описує еспанець, а другу — з нудною повагою українець. Вся вона з її удосконаленою людиною, з її травою, сіном, лежанням, смачними пігулками, неробством і вигодою останньої удосконаленої людини разячо нагадує образ «останньої людини» Ніцше:

«Глядіть! Я покажу вам останню людину.

«Що є любов? Що є творчість? Що є туга? Що є зоря? — так питається остання людина і моргає очима.

«Земля зробилася малою а на ній кульгикає остання людина, яка все робить малим. Її племя незнищима як земляна блоха...

«Ми винайшли щастя» — кажуть останні люди і моргають очима.

«Вони покинули місця, де затвердо було жити: бо їм по-

трібно тепла. Вони ще люблять сусідів і труться об них: бо вони потребують тепла.

»Ніхто вже не є ні багатий ні бідний: і одне і друге за невивідне...» Хто хоче ще командувати? Хто ще коритися? І одне і друге за невивідне.

»...Від часу до часу ще гандричаться вони між собою, але хутко наступають перепросини — інакше це шкодить на шлунок.

»Кожний має свої маленькі приємности на день і свої маленькі приємности на ніч...

»Ми видумали щастя» — кажуть останні люди і моргають очима...»¹⁵). Така є остання людина Ніцше, вонаж удосконалена людина нашої панцівської утопії.

Який в майбутньому, такий ідеал і в сучасному: насолода й безжурний спокій. Шевченко гордив цим ідеалом, протиставляючи йому ідеал «лицарських синів»; кепкував з утопій «плебеїв-гречкосіїв», які лиш «жито собі сіють» або «картопельку садять». За це мабуть і проскрибують деякі наші Панци автора «Сну», за те й каструють його росіяни. Але «ідеал», з якого глузував Шевченко, був ідеалом напр. Куліша. Щастя для нього — це «засісти по левадах та садках співучих» (Панца «любить музику»), «беручи поживу з стада та волів робучих». Куліш цурається гамірливої Європи, бо «шлях по Європі — безмежна вулиця» та ще й забрукована. Прагне повернути до примітиву — «в левади, в поля, в луги, в гаї широкошумні» — хутори затишні¹⁶). Не лиш сам повернути, а цілу цивілізацію людську на той шлях завернути, це Кулішів «ерзац» Сосяшної машини.

Знову соціальна утопія Сквороди — пасіка (в тім самім крузі ідей). Цеж утопія і його інтерпретаторів. Один з них, сучасний канадійський наш поет, О. Івах так малює «старчика»: мав він «голод в душі» — *taedium vitae*, одним словом, *Weltschmerz*, тай годі. Ну і тужив і гадав, якби той голод душевний втишити, деб від того болло душевного сховатися. І знайшов — ясна річ — на пасіці. Душевний голод душевним голодом, та наш філософ «вкінці затужив за спокоем гаїв, купив хутір і в нім хуторяном осів. Навкруг хати росли яблінки та грушки, кавуни в баштані та гудили бджілки». І парешті — завершення мрій людини з «голодом в душі»: «тут він гостей своїх кавунами приймав, угощав вишняком і як жити навчав»¹⁷). Навчати як жити — але давай й вишняк з кавунами, (що за сполучення!). Череп Панци імпрегнуваний, навіть під ударами непосидючої цивілізації Америки — зберігає свої мармелядні ідеали щастя. Голод душі соціалістичного Панци — знаходить заспокоєння в — пігулках, голод душі Панци хуторян-

¹⁵) Zarathustras Verrede.

¹⁶) П. Куліш, Маруся Богуславка; Твори («Руська Письменність»). І. 427.

¹⁷) О. Івах, Той, кого світ ловив та не спіймав, Вінніпег 1932.

ського — в вишняку: чисто панцівське плутання душі з шлунок!

Ось ще один ідеаліст і утопіст Микола Вороний, поет чулий і ніжний. А відомо річ, чим чуліший наш поет, тим більшу роль грає в нього ідеал вигоди. Як людина теж з «голодом в душі» — мав він свою утопію, як соціаліст Винниченко, як хуторянин Куліш, як пасічник Івах. Має теж свій «край обітований», про який і спить, а про нього снить. Пише до Франка:

*О, друже мій, то не дурниці,
всі ті щасливі небиліці,
про райських гурій, про Нірвану,
про землю ту обітовану...
Вони тягар життя скидають
і душу раєм надихають.*

До речі, досить тих «гурій» і в «Соняшній Машині», переповнений дамами »з оголеними плечима», »опуклими грудьми» і »широкими кублами». У відтинках, як бачимо, ідеал може різнитися. В одного — це світ без »напруження», без »каторги влади» із соняшними пігулками, в другого — кавуни й вишняк, у Котляревського оселедець, у Халаявського — ціла симфонія смаколиків, у Пацюка — вареники, у Вороного — райські гурії, у Черкасенка — »святий і тихий спокій», у Галана — »фіялкові гаї». Але це все відтинки, а суть у всіх цих різнородних і різнопартійних Панц — завжди та сама: скинути »тягар життя», безтурботне й вигідне животіння епікурейця. Зарозумілі слова Дон-Кіхота: »я, Панцо, вродився, щоби, безнастанно вмираючи — жити, а ти, щоби обідаючись — вмерти» — лишилися для наших Панц цілком незрозумілі. Лише в однім різниться наш Панца від еспанського. Той — завжди веселий, навіть коли летить на простиралі до неба. У нашого лиш давніше мінилося всіма кольорами самовистарчаюче, пишне епікурейство рубенсівського барока. Тепер — його стиль поважний і нудний, переходить в розперезану какофагію в душі Золя у совітських письменників.

В повні й згоді з його ідилією є відраза Панци до всього, полученого з боротьбою, з зусиллям. Коли його пан хоче зробити з нього лідаря, щоб спільно побивати ворогів, Панца застерігається: »Пане, чоловік я зроду тихий, побивать нікого в світі не бажаю і не буду, Бог і з ними з усіма». І кирилометодівське українство ХІХ. в. не хотіло ставляти конфлікт з оточенням в площину сили. Воно зверталося проти тогочасних українських Дон-Кіхотів; бо своєю войовничістю »вони залякують людей впливових, які не знають України, а через те викликають проти нас силу, з якою не маємо змоги боротися¹⁸⁾. Слова, що червоною ниткою вилися в офіційній українській пресі київській аж до 1917 р., часом і потім. Автор »Досвітів» дає раду дурним предкам: »не мечем було нам (во-

¹⁸⁾ Лист П. Куліша до О. Білозерського у Шенрока, Київ. Старина 1901, VII—VIII.

рога) воювати, — розумом, талантом, словом тим святим¹⁹⁾. Через Голку і Франка («нам хліборобам, що з мечем почати?») аж до Галана і Черкашенка («Про що тирса шелестіла») — широким каламутним потоком плине ця панцівська філософія через ціле пізніше наше письменство. За ними йде автор «Хліборобської України» з радістю — не брати прикладу з згнилого заходу і як вже відділятися від Москви, то не інакше як в союзі з нею, не в боротьбі, яка є шовінізмом, анархізмом і початком всякого лиха. Йому вторує автор соняшно-машинної утопії, що застерігається проти «братовбійчої різни поміж російською і українською демократіями» («Відродження нації»). Партія соціалістів-революціонерів хоч бачила, що «московські комуністи невпинно гналися до своєї мети — захоплення багатой України в свої руки і робили це всякими способами насильства», але всеж — «вживала всіх засобів, щоб досягти миру з комуністичною Московщиною». Хоч це й був абсурд, згори засуджений на невдачу, хоч самі вони, що цей абсурд робили, признавалися, що через нього «українське громадянство стало відвертатися від українських соціалістів»²⁰⁾, тим не менше Панци дальше робили своє, безсилі змінити свою вдачу. Панца — «чоловік із роду тихий» і спокійний. Така його філософія. На послугах цієї філософії можуть стояти цілі бібліотеки рідних і чужих Сквород, це не перешкаджає їй бути філософією Дон-Кіхотового джури.

Кожний повинен знати безсмертного Декостера, де «Уленшпигель», глузує з флямандського Панци, Гольдзака, що ляментував «за миром, за часами, коли поверне до жінки, до смачних страв і доброго вина», Уленшпигель обіцяв поворот тих солодких часів не скорше, аж «під флямандськими грушками й яблінками на кожній галузці не зависне по одному еспанцю». Але автор великої епопеї флямандського народу шанується в нім мов півбог, мов Міцкевич і Сенкевич межі поляками. Ми маємо теж свого Декостера. Але ще Куліш гудив цього «п'яницю темного» за його «гайдамацьку пропаганду», а коли, що вартого в нім знаходив, так лише — «лагідні слова примирення й любови». І Куліш не самітний. Недавно вийшла французька брошурка був. українського міністра, а в ній доводиться, що основною ідеєю автора «Псалмів» і «Заповіту» була ідея «любови і всепрощення»²¹⁾. А коли додамо до цього однозгідну літанію частини галицької преси, яка стягає Шевченка з постументу, як анархіста і бунтаря, то невикорінена плебейська ментальність нашого зворушливого Панци стане перед нами в цілій красі.

В тіснім звязку з тим — іде страх послідовної думки, страх заглянути в вічі правді. Під тим оглядом думка нашого Панци

¹⁹⁾ П. Куліш, Ключ розуміння.

²⁰⁾ Вільна Спілка, Прага-Львів, 1923, ст. 26.

²¹⁾ П. О. Куліш (матеріали і розвідки) ч. II, ст. 25, Збірник Філол. Секції НТШ; D. Dorochenko, Le poète national de l' Ukraine, Prague 1931.

трусливіша навіть від думки жидівської. В жидівській «Хвілі» (10. X. м. р.) читаємо: «Певно, що ми маємо серед себе філософів, обдарованих дуже чулим сенсом ріжничковання, що вміють годити всі суперечности. Хотілиби вони відріжнити комунізм від комуністів, а між комуністами: добрих, лагідних і злих. З точки погляду вченого, що досліджує світ крізь мікроскоп, мають вони без сумніву рацію. З точки погляду філософа, який все розуміє і тому все вибачає — ще більше. Але з точки погляду жидівських політиків, що мають — серед перешкод — кермувати долею народу — не мають рації. Нарід жидівський провадить тяжку боротьбу. (Газета промовляє в імени частини жидівства, неприхильного Совітам — Д. Д.). В тій боротьбі протиставляється йому немилосерний противник, готовий учинити з нього жертву своїх комбінацій... Противник той могутній має майже релігійну програму, що обіймає цілий світ з великим верховним жерцем в Москві». В такім становищі бавитися в філософічні нюанси і жадати розріжнення між комуністами стопроцентовими і двадцятьпроцентовими, — «булоб те саме, що підчас правдивої війни — казати відріжнити серед рядів неприятеля таких, які стріляють до нас з насолодою від таких, що роблять те під примусом. Зворушуюче, але безглуздо».

І якраз нічим іншим не займалися ніколи наші Панци, як отим розріжненням! Плямуючи кожного, хто з тих розріжнень кепкував, страшними прізвищами з ліберально-соціалістичного словника (шовініст, зоологічний націоналіст — і пр.). Годити суперечности і розріжнити, не все з дон-кіхотством виїздити, а іноді й із словом ласкавим. Що змагання закон життя, того ще жадний Панца на світі не визнає і не визнає. Змагання — непорозуміння. Куліш переконаний, що не проти царату і Росії боролися козаки, проти жадної системи, тільки проти «лукавих людей»²²). Другий Панца знає, що большевики «рвалися покорити Україну під ноги Москві» не на підставі якогось вічного закону боротьби в світі, а з чистого непорозуміння, через те, що були «засліплені старим імперіялістичним шовінізмом», що не освітєв їх ще святий дух міжнародньої солідарности²³). Радикальні Панци винили в усім «панів та царів», Панци з «Нової Зорі» твердили, що «говорити проти Москви це шовінізм», «ми лише проти большевиків». Бо «всі люди на землі собі брата, а тільки погані порядки роблять між ними ворогів одних другим»²⁴). Про безнастанний напір на благословенний Південь північних народів — Панци нічого не чули, не читали й не знали. Все це був кепський жарт історії, який більше не повториться, аби лиш понад голови отих «засліпленців» порозумітися з одуреним «попами і царями» народом Півночі — і все буде гаразд. Похмура країна Півночі стане «другом України», «Україна лише Росії-другові

²²) Листи до О. Барвіньського.

²³) О. Бочковський, Вільна Спілка, збір. 2; Прага 1923, ст. 26.

²⁴) Карло Коберський, Українське Народноцтво, ст. 44.

віддасть свою любов»²⁵). Ідеал країни — для Драгоманова й для «Назустрічи» і для «Нової Зорі» — Швайцарія, бо «зв'язь кількох народів... має свої добрі і додатні сторони»; бо «всі народи й раси на землі мають один спільний корінь, бо всі вони від одних і тих самих прародичів, Адама і Еви» («Н. Зоря», 3. XII.33).

А за тим іде звеличення всіх форм отого людського братерства — всевітньої, вселюдської, всеслов'янської, всеєвропейської, всепролетарської федерації, Ліги Націй, Ліги народів Сходу Європи, Союзу Трьох Русій, 1-го, 2-го, 3-го Інтернаціоналу і т. п. Погідна і довірлива душа Панца не зносить острого повітря чесного дон-кіхотського конфлікту. Вона завше спрагнена: чиїхсь обіймів, завше спрагнена «віддати комусь свою любов» («вони потребують тепла, вони ще люблять ближнього і хочуть потертися об нього»). Панца — як сам каже — пацифіст з вдачі, а крім того — як вже бачили — має «серце з поцукрованого тіста». З того-то власне тіста зіплено чимало наших ідеологій.

З тих причин ненавидить Панца всякий ризик і непевність. Хоче стопроцентової певности, забезпечення, асекурації. Правда, ніщо не є таке непевне і коштовне, як забезпечення перед ризиком. Але соціалістична демократія цього не знає. Під соціалістичним режимом Інків випадок і безлад зникли. Павстав ряд вільних громад («вільна спілка!»). Згодившись нічого не вигравати, кожна така громада уважала себе забезпеченою й від програної й від страт. Ця досконала організація громадської асекурації, цей комуністичний сибаритизм взаімности — тревав віки. Та завалився протягом кількох годин. Сталося це тоді, коли, тікаючи з задушного повітря середньовічної Іспанії, великий ризикант Пизаро з'явився на шпiлях Андів... Певно, Інки знищили в себе голод, кожний діставав свою щоденну порцію кашки, але цей розслаблюючий режим видав їх безборонних в руки великим м'ясожерам, їх же царству не буде кінця доти, доки житимуть люди, для яких життя лиш тоді чогось варта, коли його що хвилини наражається на небезпеку втрати²⁶). Таким ризикантом був Дон-Кіхот, і Панца це розумів, коли поясняв жінці, що то є блукаючий лицар: — «це щось таке, що умлівіч є — або вибитий киями, або — цар». І тому якраз Панца проти ризику, тому не хоче бути царем, ані навіть пробувати, бо — як каже — «Ліпше горобець в жмені, як голуб на даху». Цеб-то він і хотів-би, але не наражаючись: «коли без великих заходів і без великої небезпеки — звіряється він — небо пішло мені якийсь острів або щось подібне у володіння, то я не такий дурний, щоби від того відмовитися». Щоби без заходів і ризику.

Так і Куліш. Балачки про відірвання від Росії для нього «порожні балачки», які треба залишити, бо «терпіти злидні й поневірятися задля непевних надій... дурниця», бо «незвісно, чи

²⁵) М. Шаповал, — Вільна Спілка, Прага, 1923, зб. 2, ст. 114—15.

²⁶) Paul Morand, Assurés tous risques (Temps, 27. 8. 1933).

приведуть вони громадянство до свідомости своїх політичних завдань, але покищо певно те», що громадянство »терпить більше всього від тих порожніх балачок«²⁷). Отже »острів« — непевний, а »терпіти« — треба напевно. То й пощо ризикувати? Коли нема певности, наш Панца ніколи не вибере собі дороги — стоятиме, як той буридаців віслук між сіном і соломою, аж поки хтось його не пхне в один чи в другий бік. »Коли волю народа забезпечить окремішність, треба змагати до окремішности, коли-ж волю країни забезпечить спілка (федерація) з другими народами, тоді треба використовувати федерацію«²⁸). На двоє бабка ворожила — або вмере, або буде жила. В Антоненка-Давидовича є постать селянина, який потайки від большевицького начальства хреститься й до церкви ходить: — добре, як там (показує на небо) — нічого нема, а як є? Пощо ризикувати...

Панца прихильник новітньої цивілізації, забезпечення від всього: від влому, від втрати праці, від хвороби, від численної родини, від лихої тещі, від цегли на голову, від розводу й від подружжя, від революції й запалення сліпої кишки, від трусу, потопу, вогня і меча — ось ідеал демократичного Панци, який хоче звалити з своєї лінивої голови журбу про лихо й змагання з ним, усунути з життя всяку відповідальність, непевність, ризик і всяку поезію. Під тим оглядом Панца був правдивий предтеча в соціалістичній демократії, як предтечею революції був автор »Весілля Фігаро«. Тому Панца й не розуміє, як може Дон-Кіхот закохатися в Дульчінеї, якої навіть не бачив, як може бути закоханим в приви́ді, в мрії...

Інші знали іншу поезію, знав ту поезію Кортес (в Юрія Клена), якого

*в казковий край під пальми і агави,
де стигнуть темні грона острівів,
...ломчала далечню морів
жадоба золота, пригод і слави...*

Панца слави не хоче. Коли Дон-Кіхот спокушує його в лицарський стан, що тоді прогремить по світі його слава, Панца каже:

*Пане, що мені по славі?
Я греліти так не хочу!
В мене, пане, жінка й діти,
А маєток мій скупий...*

Острів в посідання — це так. Але слава? Це така сама абстрактна пісенітниця, як невидана Дульчінея.

»В мене, пане, жінка й діти«... Про це насамперед памятали Панци і в своїм щоденнику 1914 року людина, яка — в нашій суспільности — короткий час грала ролю, яку грав в англійській Кіченер, а в французькій Фош. Відомість, що його дружина в во-

²⁷) Київська Старина, 1901, VII—VIII, Шеврок.

²⁸) Карло Коберський, Українське народництво по обох боках Збруча, ст. 114.

енній завірюсі виїхала невідомо куди і маючи «дуже мало готівки», довело його «до свого роду гістерії... була ціла низка ночей, коли страшний плач тряс мнєю, як у пропасниці»²⁹). Коли ви подумаете, чи подібні звірення могли вийти зпід пера Фоша, Кіченера, чи Ворошілова, — то зрозумієте, оскільки пережерло нам душу панцівство та для чого його звідтам треба випалювати залізом.

Чи це значить, що Панца сидить дома і ніколи не йде за Дон-Кіхотом? Чому ні! Ми знаємо навіть цілу країну, де досить є Панц, збуджену в вогні. І — на правду — тоді на неї навіть вороги дивилися з подивом. Але таке буває в надзвичайних випадках, раз на двісті-триста літ, коли Панцу допікали до живого. «Навіть кітка — каже Панца — коли її замкнуть в клітку й роздратують, обертається в лева. У що-ж можу обернутися я, людина? По вдачі я люблю мир і не зношу сварки й бійки, але правду сказавши, коли справа дійде до скіри, я не подивлюся на нічий права». В таких випадках він кидається навіть на свого пана, коли той хотів відміряти йому порцію батогів. Але зараз-же схаменувся і попросив вибачення. «Як, зраднику — скричав Дон-Кіхот — ти смієш бунтуватися проти свого законного пана?» — Я й не думаю бунтуватися, — відказав Санчо, — я тільки бороню свою особу, хай ваша милість пообіцяє не чіпати мене і відмовитися від наміру вибити, і я пушу вас і позволю знову встати на ноги... — і стати знову його паном. «Я й не думаю бунтуватися!» — читайте Чикаленка, скільки то разів відповідали ми так на грізні окрики царату! Скільки то разів, доведений до розпачі, кидався наш Санчо до горла російського Дон-Кіхота, щоби — коли той лежав на землі, заявити, що він тільки проти «лукавства» й «засліплености» свого пана, а не проти його права панувати: проти царату, проти чорної сотні, проти самодержавя або комісародержавя, ніколи проти народа-пана. Санчо не раз казиться, але все кінчиться вимогами — доброго трактовання і щоб у ющі не було щурів. Він боронить лиш свою мову і землю, а до кого палежатиме врожай і чи в тій мові молитиметься він Богові, чи комуністичному Сатані — це вже річ пана, проти якого він «не бунтується»...

Санчо уважає себе мужиком, чимсь нижчим в порівнанні з високо уродженим гідальгом і ніколи не жалує, чому не вродився лицарем і паном³⁰). Паном і володарем буває Панца, що так скажу, лише з мусу. От коли — як каже — коли небо пошле йому острів аби панував на нім, або коли йому той острів, здобувши для нього, дарує його пан. Тоді з болем в серці сепарується він від свого володаря. Совість має чисту. Не він відпав від пана, сам пан його покинув. Розумує точнісінько так само, як його двійник, степовий Панца. Ви може думаете, що то

²⁹) Д і л о, 26. I. 1934, фейлетон.

³⁰) Д м. Мережковській, Дон Кихот и Санчо Панса, Северний Вестник, 1889, IX.

з власної волі відділилися Україна, Литва, Латвія і пр. від Росії по 1917 році? Де там! Наявности в них такого бажання Санчо припустити навіть не може: »не окраїни відсепарувалися від Росії, але Росія в наслідок большевицького перевороту, відпала від них... Іншого виходу не було!« Тяжкий мус, а до пана він все рад вернути, бо »через сепаратизм вела дорога до майбутньої відбудови та відродження Сходу Європи«³¹⁾, цебто Росії; бо »не через федерацію до самостійности, а через самостійність до федерації — ось така програма справді революційного, дієвого соціалізму« — всіх Санчів-Панців³²⁾.

Ні слава, ні незнана Дульчінея, ні мрія, ні »острови« — не надять Санча. Його надять лише матеріальні користи й заздрість на посідаючих — джерело його натхнення, бо Санча трохи соціаліст, бо »як казала йому його бабуся, е в світі лише дві партії — заможних і незаможних«. Незаможний Панца — завше дивиться заздрим оком на того, хто добре їсть, на припадково побачений стіл, »звідкіля доходили... умильтельні пахоці вепрової печені й примашеної капусти«; »пахоці«, які (не Дульчінея, не слава!) напроваджують його на революційні гадки: нашою Панцу брала »досада на тих, що можуть їсти вепрову печеню з капустою«, йому здавалося, »що апостоли соціалізму... поперед усього добре зголодніли і дивилися, як буржуї їдять такий обід«³³⁾. Апостольство рівнобіжно з печенею! Ідейність на підложу дрібної досади! Примашена капуста — як стимул геройських чинів... Краще й Сервантес не вдумавби. Еспанський Панца стає бунтівником і жене за самостійним островом — бо хоче там добре їсти й солодко спати. Наш рідний Панца — стає соціалістом з тих самих причин: »економічний матеріалізм! Не дивно, що обидва — для мішка з вівсом (або для соціалістичного чорного переділу) — до кожного в джури наймалися.

Це не пересادا. Санчі ніколи не дивляться на суспільні конфлікти з точки погляду володаря, того, хто хоче впорядкувати дійсність, закути її в кайдани суворих правил, задовольнити свій потяг до форм, до »чудесного«. Великі кличі, як »жадоба золота, побід і слави«, як у Кортеса або Дон-Кіхота, — ті кличі Панці незнані. Він мислить рідко, але конкретно. Його ідеал — примашена капуста; хто її пообіцяє, того признає він паном. Нічим іншим звабив Панцу йти за собою й лицар смутної постаті, як маревом отого вигідного, ситого і п'яного життя на щасливій Баратарії (»соняшній машині«). Ця капуста — це символ. Вона пахне крізь не одну нашу політичну програму: через програму Студинського і же з ним, які стояли за большевизм за те, що нібито добрий пан нам землю дав і волю, і обильний харч, як їм здавалося; і крізь програму Драгоманова, який казав, що нашу справу полагодив вже Александер II., давши землю

³¹⁾ І. Бочковський в Вільній Спілці, збір. 2, ст.130, Прага, 1923.

³²⁾ Карло Коберський, Українське народництво, ст. 114.

³³⁾ »Діло«, 14. I. 1928, ст. »Як то було при народинах «Діла».

селянам, а висока «політика не наше діло» («не тваєво ума дело»!); і крізь програму Куліша, який радив «панам» — «робіть ви своє діло, панове, а ми своє робитимемо» — на хуторах та по левадах³⁴); і крізь програму соціалістів і галицько-віденського «Прапору» — аби земля і мова, а який прапор в Києві має — однаково; і крізь програму Грушевського, досить за легковірність панцівську покараного; і крізь програму того Камінського, що його вже згадував, що проти ідеалістів українських виступав, бо «нам не думати про локульові обіди, а про звичайний житній хліб, кусок сала і чарку горілки» (на цій синтезі хотів погодити москвофілів з українцями), і крізь програму Панейка і т.п.

Для одних цим житним хлібом була — «земелька», для других — «мова», «українізація», академія, червона плахта соціалізму, для четвертих — служба Божа «в рідній мові», для п'ятих — «соборність», для шостих — «береги Чорного Моря» (Драгоманів), здобуті «для нас» Катериною, для сьомих — соняшні пігулки і пр. Але все це була та «смажена капуста», та миска сочевиці, задля якої Панца продавав право первородства на своїй землі. Його була земля, але врожай — ні. Він бубонів рідні слова святої книжки — але зміст її був не його. Він молився в рідній мові, та до чужого Бога. І це йому вистарчало. Як джура Дон-Кіхота, він завжди мусів дрипцяти за своїм господарем, діставав від нього хліб для себе і овес для осла (як бракло хліба — то й для себе), і мусів битися з тим, з ким наказував господар, їхати в тім напрямку, який вибирав господар і адорувати богиню, яку адорував пан, хочби була й прекрасна, як дівка від коров... Він раз був спробував заквестіювати прекрасність «ідеалу» свого пана (як наш Панца — ідеалу комунізму), але відповідно «поучений», признав, що «назагал беручи ота Дульчінея є досить пристійна». Є нордійська філософія життя, каже Шпенглер, від Англії до Японії, філософія, яка знаходить радість в тім, що такою трагічно-тяжкою є людська доля, радість в моцованню з нею; це трагічне розуміння життя³⁵). Інакша філософія життя Панци — іділічна, щоб не давила «життя тягота», уникати всього, що з тим получено. Для покоління драгоманівців Дон-Кіхотом був Мазепа й мазепинці. Для теперішніх Панц — Дон-Кіхотом стає Шевченко, а заповідю — не битися з вітряками, лиш триматися землі та її благ. Автор одної української оди часів Наполеона радив французам — кинути свого варяцького цісаря: як то зробите,

*до господи враз підете,
певно дітей там знайдете,
буде добре вам опять,
рибу будете ловити,*

³⁴) Твори (Руська письменність) VI, 538.

³⁵) Jahre d. Entscheidung.

*будете горілку пити,
будете з жінками спать*³⁶).

ідеал, протиставлюваний наполеонівській легенді! Ідеал, який мусів глибоко загізнитися в серцях рідних Панц, бо скристалізувався в майже ідентичних висловах, що й в Камінського, Котляревського, Халявського й інших; програма конструктивного реалізму, яку по кожній авантурі предкладав Дон-Кіхотів Панца.

Нічого не можна мати засадничо проти Панци, це тип корисний і пожаданий — у себе дома, на селі. Його чесноти добрі для того, хто Санчом вродився і Санчом вмирає. Але, коли людина чи каста з ментальністю Санча має претенсії суспільного організатора, — тоді настає катастрофа. Коли провідна верства залишає журбу про справи вищого порядку іншим, сама-ж дбає лиш про «звичайний житній хліб і кусень сала», про «теплу жінку, дозен дітей і купу грошей», про «обильні харчі» й про «смашну капусту» чи про «земельку», незалежно від кого її дістане, чи про «слово рідне, мову рідну», незалежно, що в тій мові вбиватимуть в мозок, — то колектив з такою елітою неминуче сходить до значіння фелакхів.

Колиб Лютер звів свій великий спір з Римом до справи ціни за папські індульгенції; колиб Робеспер — звів свій спір з монархією до справи королівського вета; колиб Жанна Д'Арк звела свій спір з англійцями до справи кількості курок, реквірованих в орлеанського селянина вояками короля Едварда, — їх імена не булиб записані в історії, а їх справа — вмерлаб разом з ними.

З такою психікою не дивно, що Панца дуже ворожий всякому організуючому первневі в суспільстві, всьому, що виходить з командуючої волі, з порадуючої енергії. Анархічним є насамперед ідеал свободи Панца. Для нього свобода — це увільнення від клопоту й тягару відповідальности. Панца лізащо в світі «не проміняв би на тягар правління — свободу спати в тіні розложистого дуба». Одна з постатей «Соняшної Машини» вторує йому: «яке щастя було-би кинути це вічне напруження..., що каторгу влади», щоби стати свободним і — «сховатися в печері». А чи не пригадує це аргументації драгоманівців, що «справді вольними можуть бути тільки малі держави або ліпше сказати громади й товариства, бо великі держави мають охоту обмежувати людську свободу»³⁷), що тому ідеалом свободної людини мусить бути — «безначальство»? Проти того самого протестують і соціалістичні Панци, бо «світ суверенних націй — синонім світу вічного руйніництва»³⁸). Для того-ж і Тичина гукає — «на чорта нам здалася власть, нам дайте хліба їсти!» *Panem et circenses* — хліба і видовищ!, — це вистарчало голоті римській, цеж вистарчає

³⁶ Українські Пропілеї, т. I, Котляревщина, ДВУ, 1928.

³⁷ К. Коберський, Українське народництво, ст. 60.

³⁸ І. Бочковський, празький «Соціал-Демократ», ХІІ—ХІV.

нашій голоті, яка називає себе з непорозуміння елітою. Оскільки почуття влади було чуже нашому Панці, показує і наша історіографія і наша історична белетристика. В історіографії червоною ниткою вється мотив відрази до «князів і панів», елементу «шкідливого», який безпотрібно плутається в історії, не даючи демократії ні рибки половити, ні горілки попиту, ні «свобідно» жити... Щож до історичної белетристики, то як тільки вона виводить постаті володарів, завжди виходить карикатура: гляди передомову до «Чорної Ради», князя Енгієнського Галана, Мазепу Лепкого, Сірка Черкасенка, — все це Гамлети з тирадами на тему «суети суєт». В порівнанні з отими карикатурами на володарів, виджених крізь панцівську призму, казковими велитнями видаються постаті Шілера, Шекспіра або Декостера, герої «дон-кіхотських» націй.

Не тільки ідеал свободи, але тим самим незнищимим епікурейством заносить і від нашої панцівської ідеї патріотизму. Патріотизм, як його розуміє нпр. наш журнал, або італійська, німецька, по части й французька преса, — це «божевілля», «поганське варварство», щось аморальне і страшне. А як виглядає моральний патріотизм? Це такий патріотизм, що «проявляється в літературі, в національних піснях, національних гимнах, національних обходах, в одязі, улюблених красках, потравах і проче»³⁹⁾. І тут — потрави, і тут «ковбаса та чарка», піднесена до значіння правдивого патріотизму: Санчо Панца це вічний тип, який не може в нас вимерти.

Оте епікурейство, що виявляється і в панцівськiм ідеалі свободи й патріотизму, оті вічні гадки про «потрави», про уникнення «тягару влади», про те, щоб нарешті десь «сховатися в печері», десь «полежати» — зідливо висміяв Франко в своїй знаній статті про Драгоманова, де прикрашування того епікурейства всякими теоріями — скартав він як нерозуміння «основних елементів суспільного життя, які від початків історії людства мусять обмежувати вільну волю одиниці» та її розмріяно-лінійні забаганки; скартав, як «наївні міркування мужика, який не бачив світа» і який «одиною підвалиною суспільного звязку бачить свою особисту користь і приемність».

Та сама печать витиснута і на ідеї нашого месіянства. У поляків — Месія це вождь, местник, пан. У росіян — це «Скіти» і «Дванацять Блока», розгукана сила; це епілетично-завойовницька екстаза Достоевського; це цинічно-кабацький розгул большевицького «світового пожару», в яким мерехтить луна, що освічувала шлях Батія. Наш Панца мислить інакше. Застрашні, запонурі ці уявлення для його щирого серденька; за несамовитий образ останнього суду в Шевченка, коли то «сонце встане і осквернену землю спалить». Для Панци нашого Месія — «ні пан, ні цар, ні голуб-дух, лиш соняшні клярнети». Його Месія — «це тихий сон про рай над пеклом життєвим». Не Мойсей в громі

³⁹⁾ Нова Зоря, 3. і 7. XII. м. р., ст. о. Т. Галущинського.

й бурі на горі Синайській, а — сонечко ясне, коли то »розійдеться хмара і біля віконця, ми у своїй рідній хаті діждемося сонця«. Ледви деінде можна знайти більш несмачне спростачення великого єгипетського бога-Ра. Наш Месія, — Месія ніжно-блакитного Тичини-Основаєнка, паралітик на роздорожу Франка, анемічно-елейне месіяєнство Кирило-Методіївців, завжди щось кволоє і хворе. І завжди — з потребою і ворогів і друзів обійняти, як про це знайдете в численних снах про золотий вік Драгоманова, наших поетів і драматургів. Ідея чисто панцівська, висміяна в сатири на останню демократичну людину Ніцше. В критичну хвилину еспанський Панца клянеться — »простити всі зневаги, заподіяні йому, або які йому ще заподіють«. Наші Панци перевищають під тим оглядом навіть еспанського. Десь, колись Павлик заявив, що прощає своїм землякам не тільки кривди, заподіяні йому, але »іще тяжчі, кривди, заподіяні ними народові«, що викликало злобні уваги Франка, що »ще вже справді верх гуманісти, до якого не підіймався навіть сам Христос, бож він простив тільки тим, що мучили його, а тим, що кривдили брата, обіцяв йому кромішню«. ⁴⁰⁾

Та сама проклята печать, витиснута й на ідеалі нашого Панци про інтернаціоналізм і національну експанзію. В арабів, у росіян, напр., їх нарід був знаряддям якоїсь універсальної ідеї, але — водночас ота універсальна ідея — ставала знаряддям їх народу. А чи ви бачили якусь універсальну ідею, яку зробила-б своїм знаряддям наша панцівська еліта? Навпаки, завжди офіривала себе, як знаряддя того чи іншого універсалізму — триєдиної Руси, Сходу Європи, словянства, соціалізму, стаючи до них у становище попихача.

Експанзію? Ми знали лише експанзію мурашок:

*Адже може в Єгипті вони,
множачись серед мук,
могли вирости в силу й забрать
увесь край в свої руки...*

— методою кріликів... Позатим експанзії так не любили, як не любив Панца волочитися по незаних шляхах, замісць сидіти на печі. Куліш («Дунайська Дума») прославляє »воеводів і панів« за те, що »Україну гарно захистили і козацтво в Чорне Море гулять не пустили«. Де-інде з такого »гуляння« повставали нові імперії й царства, як в Індії, в Родезії, в Австралії, в Америці. А такі пирати, як Сесіль Родс, основник полуднево-африканської домінії, чи Ермак, ні трохи не ріжнилися від козаків, які »шарпали« Трапезунд, »грілися в Скутарі« або з Сірком на Крим нападали. Але шанований деінде, їх дух проскрибований в країні Панца, як елемент чисто розбишацький. Бо елемент порядкуючий, організуючий, володарський — Панцам ніколи не буде зрозумілий. Панци наші проклинають саму ту непосидючість, що

⁴⁰⁾ ЛНВ-к, 1905, т. 29., стаття про Павлика.

з неї випливали великі чини в історії, — людей, що «риються в землі, до неба пнуться, пливають по морю шукати щастя і спокою», не розуміючи, що щастя можуть знайти «тільки в своїм серці, у взаємній любові». Бідний Панца! Навіть тіні гадки не мав, що ті люди за жадним щастям не гонили, що шукали чого іншого.

Пасивний характер нашої експанзії видно напр.: з популярності, якою в нас тішиться Зелений Клин, яким можна володіти тільки під Росією або тільки під Японією, і з непопулярності другої традиційної, історично оправданої експанзії в бік Мінська чи Криму, Чорного й Середземного моря, бо це була панська, не підневольна експансія, вимагала організаційно володарських забаганок і хисту, не лише талантів крілика. Скільки-то треба було праці, щоби привчити нашу думку до ідеї, що Крим — інтегральна частина України, яку забираючи, нікому кривди не робимо. Порівняйте (О'Флягерти), як оті москалі дивилися на чужу Норвегію (і на Україну) і як ми дивимося на наш Крим — і вам стане ясною ріжницю ментальності панської і панцівської.

Позбавлене володарського, організаційного елементу й панцівське поняття культури. Ідеал еспанського Панци — його село, ідеал нашого — теж; від Куліша до Липинського культурник — це виключно той, хто порпається коло землі. Інші — розбійники. Куліш радив — пост фактум — козакам залишити «шлях хижачський скверний» й до «сімі культурників вертатись»; стати землеробом, слимаком. Оскільки місто є символом волі, що організує довкола себе країну, остільки воюю проскрибоване у Панців. Місто, як центр, що диктує свою волю землі, що формує життя, встановлює його соціальне й мистецьке і інше «вірую», місто організатор хаосу, — ненавидіти Панці. Він ненавидить місто цілою силою нижчого інтелекта, якому трудно визнатися в чужім лябіринті, і цілою силою зледачілої волі, нездібної до сталого виладування зусилля. В «Печатці» Антоненка-Давидовича, ледви підїздить герой до фабрики, вже відразу «відчув тривогу і хвилювання»: «чорними перстами якогось безвихідного прокляття лягли фабричні комини на наших незайманих колись стінах». Або в Леоніда Гребінки:

*симоетом вискочило місто
поламавши контури степів,
хтось незнаний на чорнозем міцно
металевим кроком наступив...*

Брук, фабричний комин, щось, що пишеться вгору, що нарушує вигідну одноманітність, — все це заваджає Данилкові, як тому хліборобові, що в степу на возі за стовп зачепився: бісова тіснота! І уважати треба, й приглядатися в тім місті, і комбінувати, і думати за десятьох: не для Панци те. Лінше — «чмихнути у темну нору» — на хутір, «деб ми могли гуляти, любоватися фонтаною, а потім, втомившись від ходні, гарненько

наїстися» — «наїстися», вічний рефрен ідеалістичного Панци!⁴¹⁾ Так мріють і пишуть і сучасні Панци, несвідомі того, що хто сам не схоче стати організатором життя, в місті, — той не знайде жадної «нори», в яку удалося б йому «чмхнути» — витягне, викурить його доля і відправлять коли не до того самого міста, то на Соловки.

А ще краще — радить Куліш — «треба містам розсістися по селах, на хуторах і зїздитися лише до контор (урядів і бюр — Д. Д.) на засідання на короткий час, ніяк не засиджуючись у великих скоповищах многолюдства»⁴²⁾... Власне, коли за радою Куліша, наші прадіди рішили втекти на левади й віддуратися гемонського бруку міського, коли «чмхнули в свої нори», — тоді «контори», бюра, фабрики й редакції лишилися без страйкуючих хохлів, стали порожніми. А що — всупереч Кулішові — з отих київських і харківських «контор» не можна було правити країною, зїздятися туди лише «на короткий час», бо треба було все в них сидіти, — то й наповнилися вони людьми, від Пани витревалішими: членами «Малоросійської Колегії», графом Румянцевом, англійськими Юзами, московськими коробейниками, рязанськими пролетарями, а потім членами КП(б)У, Раковськими і пр. І з тих контор, з яких чмхнули до своїх нор вигідні Халявські, розмріяні Куліші й клярнетові Тичини, залізними обценьками обхопив Україну російський спрут, і подиктував їй своє право, право міста, по якому повсяк час лицарі мають бути вгорі, джури надолі, Данилкам пасіку й мед залишаючи, степи й рідну мову і вила до глюю. Такий був наслідок Кулішевої рецепти — «ви собі робіть своє діло, панове, а ми робитимемо своє»⁴³⁾.

Хто виголошував таке «вірую», той не шукав іншої цивілізації (сільської), не шукав іншого її напрямку, — той просто зрікався власного напрямку, тому все одно було, в яким напрямку попросять його рухатися, аби найменше. У Сквороди це прийняло форму філософського імперативу — «що є щасливішого, казав він, як не досягнути такого душевного миру, щоб уподібнитися тій кульці, якій все однаково, куди їй не покотитися»? Так, позбувшись організуючого, власновільного первня, котився Панца від віків — як білярдова куля — туди, де посилала його вправна рука грача. Його працею лишилося — добирати до кожного шляху відповідну ідеологію, щоб пояснити, чому котиться якраз в той бік, а не в другий. Зрештою, такі ідеології (для хохлацького ужитку) серіями продукувала Москва.

Коли він досягнув такої досконалости, тоді наступив ще цікавіший момент, тоді Панца стає свідомим, починає ідеалізувати себе самого, як це роблять ліберальні й соціалістичні Панци. А саме — вони проголосили, що Дон-Кіхот це пережиток хижої

⁴¹⁾ і ⁴²⁾ В. Петров — Хуторянство і Європа (Життя і Революція, 1926, VII).

⁴³⁾ цит. стаття В. Петрова, там-же.

й некультурної давнини, пережиток засуджений »в наш культурний вік« на загибель. Не його дурна віра, а розум (розум Панци!) повинен правити світом, а гаслом того світу — є не боротьба з вітряками, а тепла перина. Віра і воля — повинні зникнути з цього світу, а коли вони заложені в природі, то треба знищити й приводу, яка є »учителькою ненависти й розбою« (О. Маковей), яка »пекольно злобу в душах загноїдила«, бо й так вже »ціла земля на божевілля хвора«, бо й так треба уважати, »щоб світ до решти не здурів, не здичавів і не пропав навки«, (як нарікають сучасні панцівські поети) — коли дозволити духові Дон-Кіхота валенсатися по землі. Даремне Панцям вияснити, що »нарікання на абсурдність історії й на жорстокість життя, впливає не з річей, лише з хворого думання про них«⁴⁴), даремне Панцям кажуть схаманути, кажуть, що »в лицарстві не ведеться, щоб жалілись, коли в кого що і болить«, як каже Дон-Кіхот, Панца не слухає:

*бо про себе я скажу вам,
що не думаю держатись
цих звичаїв — як щонебудь,
буду йойкати і кричати.*

І це »вірую« Панци стало »вірую« великої частини нашого письменства, яке плаче і риде, що світ ні руш не хоче стати прекрасною ідилічною Баратарією.

Панцівські філософи намагаються зневажити саму волю в її абстрактнім розумінні. »Воля — гукає Сковорода. — О, нечистий аде! ...Усім ти отрута. День і ніч позіхаєш щелепами... Якби цього змія вбити? Так! Тоді знищено буде весь ад«. Волю треба »роздоптати«, бо воля це »пута і кайдани, і лев зажерливий, і ад, і огонь, і хробак, і плач, і скрегіт. І не вийдете відцїля, поки не розв'яжете пута і не скинете ярма волі вашої«⁴⁵). Льогічне завершення філософії Куліша, Винниченка, Вороного, Черкасенка, Галана, Халявського, Драгоманова...

Атрофія волі й ненависть до неї в нашого Панца дійшла до того щабля, що навіть страшну голодну катастрофу на Україні, що є наслідком лихого людської волі, — представив він, як стихійне, ніким не спричинене, нещастя. Так мало він розуміє світ, як арену гри свідомих сил і воль, так мало хоче чужій протиставити свою волю. Воля потрібна в реальнім світі конфліктів, але у вимріянім світі благоденствія — її не треба. Другий панцівський філософ каже, що »тварини, маючи протилежні бажання, необхідно приходять до взаємної ворожнечі між собою... Людина-ж, як моральна особистість, не підлягає цій необхідности... Моральні вимоги справедливости та любови ведуть до встановлення миру між людьми, приязні та братерства«⁴⁶). Як?

⁴⁴) О. Шпенглер, цит. твір.

⁴⁵) Дм. Чижевський, Нариси з історії філософії на Україні, Прага, 1931, IV. Гр. Сковорода.

⁴⁶) Дм. Чижевський, цит. твір, розд. IX, Юрковн.

— сам філософ про це мовчить, але ціла хмара поетів і політиків і публіцистів втворює йому в його елейній »філософії«.

Та Санчо-Панца помп'яється. Вбиваючи в собі волю, він не вбиває її у всесвіті, який є по самій своїй суті — волею, лиш сам стає безборонною жертвою того »льва зажерливого«, під яким символізує волю Сковорода. Хто не хоче уярмити життя, того життя уярмлює — яке, щоб не казали Юркевичі, Винниченки й інші »старчики« — ніколи не демобілізує.

На ідеал культури, свободи, щастя, самовистарчальности, громадського життя, життя взагалі, — поклав Панца свою отруйну печатку. Він глядить на все — здолу, не згори. Не так, як той, що фасонує життя, лише як дивилася-б пасивна матерія, що лиш біль під важкою рукою різьбаря відчуває; чужі йому дрожання творця, що тисне і мене потульну глину. Тому осуджує і проклинає він і всі чесноти творця — захоплення тріумфом над матерією, переборення її опору, жадою надати їй свою виміряну форму, опанувати її, надати стиль і маркантний вигляд. Спокій безформної глини, яку ніхто не тисне і не мене, »свобода« від пальців творця, епікурейство »мертвої природи« — дорожчі Панцові за все. На всі творчі інстинкти — на пристрасть, на силу, на волю, на все шляхетне — наліпив Санчо-Панца свою етикетку, що всі ті річі зогиджувала, всім їм — дав свою шельменківську інтерпретацію.

Бюрю обурення викликає у всіх Панців проповідь »повороту Дон-Кіхота«, проте наш вік маси — є в суті річи вік менерів, бо ніколи маси не ділають самі собою; наш вік потребує не духових провідників, а — домптерів, що ділають не переконуванням, а сугестією⁴⁷⁾. Обурення викликає заклик до інстинкту, замість до тверезости Санча Панци, але що є інстинкт? »Інстинкт — це свідомо воля засобу для осягнення мети несвідомо пожаданої«⁴⁸⁾. Інстинкт змагання у Дон-Кіхота, може, як інші інстинкти, спершу навіть бути чисто-абстрактної натури, не мати окресленої мети, — але чи-ж не бачимо ми, що інстинкти, особливо важні для збереження роду, уявляються в часі, коли їх ще не потребується? Чи не бачимо, що хоч спершу й абстрактні (як напр. інстинкт змагання-забави у звірят і в людей) — ті інстинкти мають величезну користь для роду — бо потрібні в дальшій боротьбі за існування? Навпаки, кулінарно-епікурейські, »розумні« й »доцільні« стремління, Панци — ведуть рід до звиродніння. Панца — в критичні моменти життя — сам вичуває це, коли нераз вночі, в опресії — тратить панування над собою і голосно гукає на поміч лицаря, з якого сміється, коли наступає день.

Сильний є Панца, бо імя йому легіон. Але мусимо сказати, що не взявши на рамена страшної ваги життя, не проклявши

⁴⁷⁾ Comte Hermann de Keyserling, *La révolution mondiale*, ch. I.

⁴⁸⁾ П. Бове, *Інстинкт боротьби* (цигл. з польського перекладу, Варшава, 1928).

вигоди, не визнавши, що основний закон життя є таки дон-кіхотський, — прекрасна країна Санча стане знову здобиччю новітніх Маврів, країною, де житимуть люди «чутливі, співучі, гарні й запальні», лиш без історії.

Так буде доти, доки Панца, — як маса — не зрозуміє, що він ніщо без Дон-Кіхота; доки Панца — як верства — не переведе основної ревізії своїх поглядів на життя і на його закони: доки не змінить своєї вдачі. Бо Панци на троні не засядуть, скільки-б разів доля не дарувала їм щасливий острів Баратарію. А коли й засядуть, то — скажу отверто — булаб то велика історична несправедливість, бо означалаби пониження тонації життя, його зuboжіння, яке не тревалоби довго.

Не скажу, що нічого під тим оглядом не змінилося. Ті, що лежать під Базаром, Крутами, на Соловках — не були запевно Панцями. В муках родиться і на степах далекої України тип нової людини, треба ці народини приспішити. Історія не стоїть на місці. Роман Сервантеса не є чимсь смішно-нежиттєвим. Від 1917 р. по голубих степах України знову суне тінь блукаючого північного «лицаря» (в постаті Малюти Скуратова), як за Батія, за Петра, який знає щастя перемоги й не розуміє милосердя, а за кожним вітряком і соняшником — як за Сервантеса — знову причаївся якийсь злий чарівник, що чигає на безпечного Пацца. Життя перестало бути ідилією. А в таких часах — ідеалом не може бути людина вигоди, людина миски сочевиці.

Інші типи потрібні, інші люди, подібні до давніх варягів, в яких — «під чолом синява озер, неспокій хвиль і далеч небобнята», в яких кров — не лінива кров південного гречкосія, лиш — «тяжкоплинна, як мед», яких ваблять не кулішівські чернигівські затишки, ні херсонські соняшно-машинні утопії, а річі абстрактні — «щоб Дону шоломом іспить», ваблять — «мінливі простори і збуджений порив вперед». Не зносити, а формувати життя.

Ці люди мабуть таки скінчать вже раз з Панцою. Бо він став рішучим анахронізмом. Бо, щоби ми жили, Панца мусить вмерти.

Г. Галук

Смерть японського Нельсона

Часописи принесли вістку про смерть перможця під Цушімою, адмірала Того. Була це людина, яка майже трицять літ тому започаткувала нову добу в історії двох континентів Європи й Азії; яка спричинилася до народження нової світової потуги, країни Східного Сонця; яка трунула Росію на ту похилу площину, по якій вона відтоді сточується з чим раз більшою шкорою.

В кінці 1904 року Японія вже займала Порт-Артур і